

УДК 332.631.11

**В.І. Копитко, д-р екон. наук, професор**  
**Дніпропетровський національний університет залізничного**  
**транспорту імені академіка В. Лазаряна**

**РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ**  
**РОЗМІЩЕННЯ І СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА**

**Постановка проблеми.** Сучасна концепція розвитку регіональних АПК, зокрема аграрного сектору повинна враховувати різноманітність природних і економічних умов виробництва, реалізації продукції сільського господарства, що значною мірою визначається його територіально-галузевим поділом праці: взаємопов'язана спеціалізація окремих регіонів і природних відмінностей, що впливає на виробництво

тих чи інших видів продукції, розміщення харчової та переробної промисловості, ефективність функціонування агропромислового виробництва. Територіальні особливості ґрунтових, кліматичних і економічних умов функціонування сільського господарства обумовлюють регіональні відмінності в розміщенні сільськогосподарських культур, рівні інтенсивності та ефективності сільськогосподарського виробництва, оскільки на сьогоднішній день розміщення сільськогосподарського виробництва не повною мірою відповідає вимогам раціонального використання економічних ресурсів та екологічного потенціалу.

**Аналіз останніх досліджень.** Проблеми розвитку, розміщення і спеціалізації сільськогосподарського виробництва в Україні розглядали відомі вчені В.Г. Андрійчук [12], В.М. Бабко [8], Ф.А. Важинський [2], М.М. Ільчук, Л.Я. Зрібняк [4], О.А. Коваль [6], В.Я. Месель-Веселяк [14], О.С. Молнар [2], П.Т. Саблук [13] та ін. На регіональному рівні розглянуті в наукових роботах основи дослідження спеціалізації сільського господарства висвітлювали в працях Г.В. Балабанов [9], М.Д. Пістун [10], О.Г. Топчієв [11], І.М. Комарницький, І.А. Франів [7] та ін. Однак, актуальність вирішення проблеми розвитку розміщення та спеціалізації аграрного виробництва та недостатня вивченість його окремих теоретичних і практичних аспектів, значимість у забезпеченні продовольчої безпеки держави вимагає подальших досліджень.

**Формулювання цілей статті.** На основі дослідження існуючих систем розміщення і спеціалізації аграрного виробництва, рівнем забезпеченості країни сільськогосподарської продукцією, сировиною і продовольством пропонуються засади раціонального розміщення, поглиблення спеціалізації і посилення концентрації виробництва сільськогосподарської продукції на регіональному рівні.

**Виклад основного матеріалу.** З розвитком ринкових відносин в аграрній сфері економіки розміщення сільськогосподарського виробництва буде змінюватися, з одного боку, під впливом поглиблення спеціалізації регіонів, природні та економічні умови яких найбільш сприятливі для виробництва тих чи інших видів сільськогосподарської продукції, з іншого - за рахунок використання резервів їх самозабезпечення окремими видами сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства. Тому необхідний прогноз розміщення виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, спрямований, насамперед, на ефективне використання виробничих ресурсів сільськогосподарських товаровиробників, біокліматичного потенціалу територій, що забезпечуватиме динамічний приріст валової продукції, підвищення її

ефективності та конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому агропродовольчих ринках.

В роботі [1, с. 97] автори відзначають, що важливим фактором інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, формою суспільного поділу праці в аграрному секторі економіки є раціональне розміщення сільського господарства, тобто розподіл виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції по території країни. І далі автори обґрунтовують, що переважна більшість районів Харківської області спеціалізуються виключно на рослинництві, а саме – на вирощуванні зернових та олійних культур. Це пояснюється найвищою рентабельністю виробництва саме цієї продукції. Буряківництво втратило свої позиції, тваринництво є галуззю спеціалізації у 9 районах, у сільськогосподарському виробництві Харківської області відбуваються зміни галузевої структури, які проявляються у збільшенні питомої ваги галузей рослинництва, особливо зернового господарства та вирощування олійних культур – соняшнику і ріпаку, та зменшенні частки галузей тваринництва, зокрема скотарства і свинарства. Такі зміни призводять до «збіднення» галузевої структури сільського господарства районів області і можуть становити загрозу продовольчій безпеці регіону.

Тобто територіальний поділ праці являє собою просторовий аспект суспільного розподілу праці, обумовлений природними, економічними, соціальними і національно-історичними особливостями регіонів. В результаті виділилися в процесі суспільного поділу праці галузі та виробництва які розміщуються в регіонах з найбільш сприятливими передумовами для їх розвитку, тобто наявні ресурси та умови дозволяють створювати і поставляти на ринок конкурентоспроможну продукцію. Саме раціональне використання переваг територіального поділу праці сприяє вирішенню багатьох назрілих проблем регіональної економіки.

Територіальний поділ праці в АПК України та продовольчі зв'язки регіонів складаються під впливом багатьох факторів. В якості найбільш значущих можна виділити природно-ресурсний потенціал агросектору того чи іншого регіону та ступінь його використання на основі інтенсифікації виробництва, землезабезпеченості, платоспроможний попит на продукцію, зональні типи поєднання галузей, рівень і структуру місцевого споживання продовольства, відстані і ефективності перевезень тих чи інших продуктів від місця виробництва до місць споживання, що впливають на частку транспортної складової у собівартості сільгосппродукції.

І як справедливо зазначають автори в роботі [2, с. 227], що принципами оптимального розміщення продуктивних сил сільського

господарства є: збалансованість попиту і пропозиції, зокрема ринкового; пропорційність розвитку галузей АПК; комплексність використання земельних і природних ресурсів, яка діє через використання генетичного потенціалу рослинного і тваринного світу, мінімізує втрати; компромісного поєднання регіональних і галузевих інтересів. Визначаючи принципи розміщення сільського господарства, варто зауважити, що окремі з них є спільними для всіх галузей господарства, тобто, наприклад при оцінці природних факторів або біокліматичного потенціалу, характеризують значною мірою місце тієї чи іншої території в поділу праці в АПК, в якості основних його складових частин виділяються забезпеченням температурним режимом, вологою, рівнем ґрунтової родючості, що в цілому впливає на собівартість, прибутковість та рентабельність сільськогосподарського виробництва.

Тобто, щоб перейти до прогнозування територіально-галузевої структури сільськогосподарського виробництва необхідно провести оцінку сучасного стану: виробництва і використання сільськогосподарської продукції, ресурсного потенціалу регіонів, міжрегіональних зв'язків. Прогнозуючи ресурсне забезпечення регіонів слід враховувати територіально-галузеву структуру: розміщення виробництва, спеціалізації і концентрації, міжрегіональних зв'язків та рівень забезпеченості аграрною продукцією. Слід врахувати при цьому основні показники аграрного виробництва за 2013 рік. Валова продукція рослинництва на 100га с/г угідь досягла до 684,4 тис. грн. за даними статистики лише у Вінницькій, Полтавській, Дніпропетровській, Харківській областях, мінімум лише у Луганській області – 243,7 тис. грн.

Валова продукція тваринництва Вінницькій, Дніпропетровській, Черкаській, Київській областях максимум на 100 га с/г угідь становить 591,2 тис. грн, а мінімум – 99,7 тис. грн – Луганській, Запорізькій, Херсонській, миколаївській, Одеській, Сумській, Чернігівській та Кіровоградській областях [3, с. 45]. Різницю по регіонах визначає спеціалізація, як «зосередження господарської діяльності сільськогосподарських підприємств і об'єднань на виробництві певних видів (виду) товарної продукції» [4, с.338].

Спеціалізація виробництва – це вдосконалення територіального розміщення виробництв на основі регіональної (мікрозональної) концентрації; розвиток вертикальних зв'язків сільського господарства з галузями переробної промисловості, створення продуктових комплексів, виконання цільових монопродуктових програм; формування індустріально-виробничої системи з виробництва окремих видів

продовольства і сировини на основі впровадження індустріальних методів та автоматизації сільського господарства і промислових циклів виробництва: поглиблення спеціалізації колективних і державних сільськогосподарських підприємств через поліпшення окремих видів виробництва продуктів харчування рослинного і тваринного походження, збільшення їх обсягів, здешевлення собівартості, підвищення екологічної якості та безпечності [5, с. 58]. Лише обсяги виробництва нам покажуть неповну картину, оскільки необхідно враховувати такі показники, як собівартість, прибуток та рентабельність.

Аналіз рівня рентабельності виробництва [6, с. 67] продукції допомагає виявити питання поліпшення структури сільськогосподарського виробництва, його спеціалізації, територіального розміщення, визначити ефективність виробництва тієї чи іншої сільськогосподарської продукції. Крім того, враховуючи низку обставин, існують певні види сільськогосподарської продукції, виробництво яких об'єктивно може бути низькорентабельним або нерентабельним зовсім, але важливим для суспільства, що, в свою чергу зумовлює необхідність підтримки сільськогосподарських підприємств.

Одним з визначальних чинників розвитку сільського господарства Західного регіону [7, с. 14] є його низька землезабезпеченість. Особливістю аграрного сектора є висока частка особистого підсобного господарства в загальному обсязі продукції рослинництва і тваринництва. Агропродовольче виробництво не забезпечує потреб населення регіону в продуктах харчування. Спостерігається чітка тенденція зниження виробництва практично всіх видів продовольства. Агрокліматичні ресурси областей регіону достатні для вирощування більшості сільськогосподарських культур помірних широт. Проблема підвищення урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва є надзвичайно актуальною в контексті забезпечення продуктами харчування не тільки місцевого населення, а й великого контингенту відпочиваючих.

При обґрунтуванні спеціалізації галузей рослинництва в регіонах і зонах із сприятливими природними умовами і достатньої забезпеченості землею пріоритетне значення надається агрохолдингам продукція яких забезпечує продовольчу і сировинну безпеку країни - задоволення потреби в основних видах зерна, цукру, соняшнику, ріпаку. В малоземельних регіонах необхідно враховувати фермерські та особисті господарства. При прогнозуванні розміщення галузей тваринництва значення має розмежування регіонів і зон з пріоритетним використанням орних земель

під посіви зернових, технічних та кормових культур для раціонального його підгалузей: основними з яких є скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво. Слід враховувати і менш значні і вузькі галузі: кролеводство, рибництво, шовківництво, звірівництво, бджільництво та ін., де в основному на вітчизняному ринку представлені дрібні товаровиробники. У приміських зонах доцільно розміщувати на спеціалізовані структури тепличні господарства під овочеві культури, овочі та картоплю у відкритому ґрунті. У формуванні спеціалізованих зон виробництва сільськогосподарської продукції відіграє державне регулювання процесів раціонального розміщення сільського господарства де крім високорентабельних зернових та технічних культур доцільно вирощувати овочі (капусту, столові коренеплоди), картоплю, доцільно розвивати інтенсивне виробництво молока, м'яса, яєць.

Серед основних напрямів державної підтримки [8, с. 80] можна виділити наступні: забезпечення доступності кредитних ресурсів для сільськогосподарських товаровиробників; розвиток системи страхування ризиків у сільському господарстві; розвиток племінного тваринництва і птахівництва; розвиток елітного насінництва; забезпечення виробництва продукції тваринництва; забезпечення закладання багаторічних насаджень і догляд за ними; забезпечення оновлення основних засобів сільськогосподарських товаровиробників; забезпечення заходів щодо підвищення родючості ґрунтів; забезпечення стійкого розвитку сільських територій; надання консультаційної допомоги; інформаційне забезпечення при реалізації державної аграрної політики.

Державне регулювання, використовуючи різні цінові та нецінові форми, прямі і непрямі методи, створює передумови для адаптації аграрних товаровиробників до умов ринку, сприяє раціональних розміщенню виробництва сільськогосподарської продукції, що сприяє розвитку екологічно-чистої продукції та розвитку переробних галузей АПК. Основними елементами економічного механізму раціонального розміщення галузей є кредитування, субсидування, квотування, страхування, ціноутворення шляхом прогнозування та оптимізації аграрного виробництва, впливаючи на раціональне розміщення за допомогою законів і цільових державних програм. Активізація регіонального розвитку пов'язана з необхідністю врахування процесів оптимального просторового розподілу економічних ресурсів, які в свою чергу здійснюють прямий вплив на територіальне розміщення галузей і комплексів регіональних соціально-економічних систем. Це дозволяє визначити місце і роль регіону в єдиному економічному просторі країни,

об'єктивно ідентифікувати виробничу спеціалізацію територій і виявити її відповідність природно-ресурсним потенціалом.

Розміщення і спеціалізація сільського господарства як дві сторони єдиного процесу суспільного поділу праці являють собою складну соціально-економічну систему, що включає безліч функціональних та організаційних підсистем, пов'язаних між собою і роблять вплив один на одного. Головною метою даної системи є створення умов для збільшення прибутку, обсягу виробництва продукції, зниження витрат, підвищення продуктивності праці, поліпшення якості продукції. Основними їх принципами є розробка стратегії інноваційних процесів розвитку розміщення і спеціалізації аграрного виробництва: максимальне врахування ґрунтово-кліматичних умов, підвищення родючості ґрунтів, раціональне використання землі, праці капіталу та трудових ресурсів.

**Висновки.** Раціональний територіально-галузевий поділ праці зумовлює не тільки спеціалізацію регіонів на виробництві певних видів продукції, але є однією з умов підвищення конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції, служить об'єктивною і найнадійнішою основою економічної інтеграції та взаємодії регіонів країни, враховуючи стратегію інноваційних процесів розвитку розміщення і спеціалізації аграрного виробництва: максимальне врахування ґрунтово-кліматичних умов, підвищення родючості ґрунтів, раціональне використання землі, праці капіталу та трудових ресурсів. Ефективне використання ресурсного потенціалу регіонів, державне регулювання у ринкових умовах господарювання повинні забезпечити кожному аграрному товаровиробнику самостійно приймати рішення, яку продукцію він буде виробляти, і визначальним фактором при цьому є максимально можливий обсяг отриманого прибутку. У цьому зв'язку структурні зрушення в розміщенні виробництва продукції, поглиблення його спеціалізації і посилення концентрації будуть багато в чому визначатися політикою держави, її здатністю і можливістю впливати на ці динамічні процеси.

Прогнозування територіально-галузевої структури виробництва сільськогосподарської продукції має здійснюватися з урахуванням: підвищення питомої ваги в валовій продукції кожної галузі регіону з стійко більш високою рентабельністю, стійкого забезпечення регіонів аграрною продукцією та сировиною, у тому числі і за рахунок розвитку міжрегіональних зв'язків, нарощування виробництва екологічно чистої продукції, збільшення глибини переробки сільськогосподарської сировини.

**Бібліографічний список:** 1. Ліхван В. Визначення спеціалізації сільського господарства Харківської області / В. Ліхван, Н. Добровольська, Ю. Кандиба // Часопис соціально-економічної географії випуск 14 (1) 2013, С. 97-103. 2. Важинський Ф.А. Організаційно-економічні механізми забезпечення розвитку сільських територій / Ф.А. Важинський, О.С. Молнар // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.5 (Національний лісотехнічний університет України), С. 223-228. 3. Статистичний збірник "Сільське господарство України - 2013" // Державна служба статистики України. – К., 2014. – 400 с. 4. Ільчук М.М., Зрібняк Л.Я., Мельник С.І. та ін. Організація і планування сільськогосподарського виробництва/ За редакцією М.М. Ільчука та Л.Я. Зрібняка. – Підручник. – Вінниця: Нова книга, 2009. – 456 с. 5. Рунчева Н.В. Ефективність спеціалізації та концентрації виробництва у корпоративних агроформуваннях / Н.В. Рунчева // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу № 1 (25) 2014 (Економіка та управління національним господарством). – С. 55-59. 6. Коваль О.А. Рентабельність як показник економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств / О.А. Коваль // Економіка. Управління. Інновації. Вип. № 1 (11), 2014. – С. 66-76. 7. Комарницький І.М. Аналіз чинників розміщення підприємств з врахуванням специфіки Західного регіону України / І.М. Комарницький, І.А. Франів // Економіка і регіон № 4 (31). – 2011. – ПолтНТУ (Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка). – С. 10-15. 8. Бабко В.М. Державна підтримка сільськогосподарського виробництва як чинник забезпечення його конкурентоспроможності / В.М. Бабко // Інвестиції: практика та досвід № 7/2010 (Механізми державного управління). – С. 79-81. 9. Балабанов Г.В., Кобзев О.М., Семенченко Г.В Трансформація структури сільськогосподарського виробництва України: регіональний аспект. – К.: УАРР/ПАП, 2000. – 29 с. 10. Пістун М.Д. та ін. Географія агропромислових комплексів: навч. посібник / М.Д. Пістун, В.О. Гуцал, Н.І. Провотар. – К.: Либідь, 1997. – 198 с. 11. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики//Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с. 12. Економіка аграрних підприємств: підручник. – 2-ге вид., доп. і перероблене / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с. 13. Саблук П.Т. Аграрний сектор в умовах членства України у Світовій організації торгівлі: здобутки і перспективи Економіка АПК”, 2011. – № 3. 14. Месель-Веселяк В.Я. Стратегія розвитку аграрного сектору АПК та соціальної сфери села на період до 2020 року.



Проект // В.Я. Месель-Веселяк, П.В. Щепієнко, І.В. Коновалов та ін. К.: ННЦ «ІАЕ». – 2009. – 130 с.

**Копытко В.И. Региональные особенности совершенствования размещения и специализации сельского хозяйства.** Рассматриваются территориальные особенности условий ведения сельского хозяйства, которые предусматривают региональные различия в размещении сельскохозяйственных культур. На основе исследования существующих систем размещения и специализации аграрного производства, уровне обеспеченности страны сельскохозяйственной продукцией, сырьем и продовольствием используются принципы рационального размещения, углубление специализации и усиление концентрации производства сельскохозяйственной продукции на региональном уровне. Используя преимущества территориального разделения труда сделан акцент на природно-ресурсный потенциал агросектора того или иного региона и степень его использования на основе интенсификации производства, землеобеспеченности, платежеспособный спрос на продукцию, зональные типы сочетание отраслей, уровень и структуру местного потребления продовольствия, расстояние и эффективность перевозок продукции от мест производства к местам потребления.

**Kopytko V. Regional features of the distribution improvement and specialization of agriculture.** The territorial features of agricultural conditions that cause regional differences in the distribution of crops are considered. Based on a study of the existing location and specialization of agricultural production, the level of providing country with agricultural products, raw materials and food principles of rational distribution are used, extending of specialization and increasing concentration of agricultural production at the regional level. Taking an advantage of the territorial division of labor the emphasize was made on natural resource potential agricultural sector in a given region and the extent of its use based on the intensification of production, soil providing, effective demand for products, the combination of zonal types of industries, the level and structure of local food consumption, distance and traffic efficiency products from places of production to places of consumption.